

Archa aj zbraň. Príbeh byzantského hudobného nástroja

Lucia Laudoni

27. marca 2023 ✝ **História Kultúra**

Motus divinus. Božský pohyb bol v predstavách neskorootických a stredovekých mužov slova základným princípom hudby. Znejúci tón bol považovaný za dych aristotelovského Prvého hýbateľa. Dych, ktorý rozvíri prach emócií usadený na skle duše.

Augustínova formulácia *ars bene modulandi*, ku ktorej sa neskôr priklonil Cassiodorus aj Izidor Sevillecký, nám predstavuje hudbu ako duchovnú dcéru architektúry. Správna miera (*mensura*) a proporcionalita, nie estetický pôžitok, sú vlastnosti, ktoré hudbu robia hudbou.

Trojruža, ale nie z rozprávky

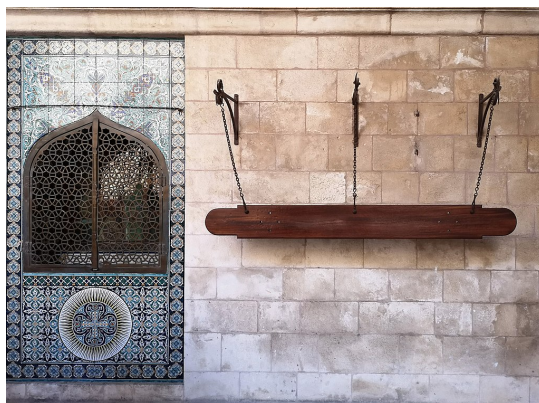
Ďalší svätec v talári filozofov Boethius prišiel s víziou hudobného pohybu, ktorý ďaleko presahuje sluchový vnem. V spise *De institutione musica* „pokrstil“ pytagorejský koncept symfónie kozmických telies aj Platónovu teóriu étosu – učenie o vplyve hudby na charakter človeka. Stručne a jasne: čo počúvaš, tým si.

Ultimus Romanorum, ako historici nazvali Boethia, zachádza ešte ďalej, keď tvrdí, že harmóniu nemusíme nutne počuť, ale môžeme ju nájsť v zdanlivo nemom svete čísel aj vo vlastnom tele.

Boethiovu „hudobnú trojružu“ tvorí *musica mundana, humana et instrumentalis*. Z týchto troch typov hudby iba posledný predstavuje akustické štruktúry generované človekom (hráčom na nástroj i spevákom, keďže ľudské hlasivky sú v stredovekej hudobnej teórii považované za *instrumenta regalia* stvorené priamo Bohom – na rozdiel od nástrojov vytvorených ľudskou rukou).

Zvyšné dva koncepty zavlázuje rosa filozofie. Pod pojmom *musica mundana* sa skrýva predpokladaná harmónia vesmíru a *musica humana* je vnútorná hudobná jednota medzi rôznymi prvkami a procesmi v ľudskom tele. Tých by sa našlo až-až! Hukot krvi v našich žilách môže súťažiť s vodopádmi.

Aj malé dieťa vie, že tlkot ľudského srdca sa vyznačuje periodicitou a rytmom. Byzantský Východ však pozná idiofónny hudobný nástroj, ktorý zjednocuje všetky tri typy hudby navrhnuté Boethiom (*mundana, humana, instrumentalis*) a jeho alegorický význam siaha od úderov srdca po Noemovu archu.

Simandron v arménskej štvrti v Jeruzaleme.

Zdroj: Heritage Conservation Jerusalem Pikiwiki Israel / commons.wikimedia.org

Posledná doska

Jaskyňa pokladov je názov sýrskeho apokryfu, ktorý pochádza z 5. alebo 6. storočia. Rumuni ho citujú pod názvom *Peștera comorilor*, latinské preklady – *Spelunca thesaurorum*.

Takmer zabudnuté *opusculum* ukrýva svojráznu naráciu o biblickej potope. Noemovi pri stavbe archy zvýšila jedna doska. Tá posledná. Čo s ňou? Na Boží príkaz z nej zhotovil jednoduchý signálny nástroj, pomocou ktorého pozýval zvieratá na palubu plavidla.

Údery dreveným kladivkom na rezonančnú latku mali byť predzvesťou *mutationis rerum* – zmeny poriadku vecí. Spomínaná sýrska literárna predloha obsahuje aj zmienku, že Hospodin nariadil Noemovi trikrát denne klopať na drevené polienko a zvolávať tak robotníkov na stavbu korábu. Drevená „morzeovka“ varovala pred potopou, a keď ľudia mlčali, drevo im spievalo žalospev o ich hriechoch.

Po orientálnom príbehu siahol aj rumunský literát Lucian Blaga a zakomponoval ho do svojej hry *Arca lui Noe* (*Noemova archa*) z roku 1944. Nebolo treba zavítať zrak do vyblednutých manuskriptov. Blaga si mohol zahrať na Noemovom kladadle vari v každom byzantskom monastieri Balkánu. Tam sa tento starobylý idiofón zachoval do dnešných dní.

***Malleus maleficarum* - ale nie z pamfletov o inkvizícii**

Dúfam, že nasledujúca porcia cudzích slov nebude pre našich čitateľov nestráviteľným sústom, ale lahodnou cudzokrajnou delikatesou... Hudobný nástroj zo sýrskej legendy dostal veľa mien. Rumuni mu hovoria *toacă*, balkánski Slovania kladadlo (*κλεπαλο, било*) a potomkovia *Perikla* zasa *semantron*, *simandro(n)* (*σήμαντρο*), *semanterion* (*σημαντήριον*) alebo *talanto(n)* (*ταλαντο*), v závislosti od toho, či je zhotovený z dreva alebo z kovu.

Zdroj: youtube.com

Telo nástroja tvorí dva až tri metre dlhá a približne 20 cm široká drevená rezonančná lata, na ktorú sa udiera jedným alebo dvoma kladivkami. S trochou humoru môžeme dodať, že kladivko hrajúce na „toaku“ je *malleus maleficarum* – kladivo na čarodejnice. Odháňa démonov, upírov a iných pekelníkov – nuž, pravoslávni Balkánci sú o tom presvedčení do špiku kostí.

Klepadlo tróni v kláštorňých zvoniciach či pri chrámoch, aby veriacim zvestovalo, že nastal čas bohoslužby – *tempus faciendi Domino*. *Toacă* je skrátka drevený zvon, ktorý sa so svojimi kovovými bratmi z Kampánie delí o funkciu nebeského posla: „*Vox mea, vox vitae, voco vos ad sacra venite*.“ („Hlas môj, života hlas, k posvätným obradom volám vás.“)

Toto byzantské klepadlo sa zabývalo na Olivovej hore.

Zdroj: Utilisateur:Djampa / commons.wikimedia.org

Cirkevné klepadlá sú unikátnym médiom transformujúcim pozemský časopriestor na posvätný. Spolu s imaginárnymi nebeskými hodinami odbíjajú ďalšie dejstvo apokalypsy. Podobne ako zvony, ktoré píšu svoju kresťanskú históriu od čias „Ciceróna s krížom“ a v biskupskej mitre Paulína z Noly, aj byzantské liturgické perkusie vystríhali Boží ľud pred búrkou, vojnou či iným nešťastím.

V dobách turkokracie bolo v balkánskych orthodoxných monastieroch zakázané zvoniť. Funkciu zvonov preto prebrali klepadlá a rapkáče. Kláštorne zvony sa Mohamedovým učeníkom hodili na niečo celkom iné – roztavili ich na delá, s ktorými potom tiahli proti latinskej Európe...

Oratione et ratione – modlitbou a umom. Niektorí mníši chcú dať hre na tento jednoduchý signálny nástroj, ktorého prvé prototypy by sme našli už v neolitických dobách, punc umenia. Ich rytmicko-metrické kombinácie vyrážajú dych, najmä keď sa spoja s hlaholom zvonov. Klepadlá v súčasnosti už nie sú náhradou zvonov ako kedysi, z akustického hľadiska ich skôr dopĺňajú a kontrastujú s nimi. *Certamen* a hudobný zápas zvonov a klepadiel však nemá víťaza.

Alegorický význam byzantského klepadla

Je pozoruhodné, že cirkevné klepadlo v ideálnom prípade nesmie mať v dreve prirodzené uzly – tie totiž symbolizujú dedičný hriech a „uzly“ zlých myšlienok, ktoré si všade vláčime so sebou...

Na konci drevenej dosky sa zvyčajne nachádzajú tri, respektíve štyri kruhové otvory pre lepšiu vibráciu materiálu. Prevedené do sústavy teologického myslenia, predstavujú klince na Kristovom kríži.

Údery na *toacu* pozývajú kresťanskú dušu rozjímať nad ranami kladív, ktoré pribili telo Spasiteľa *ad lignum vitae*.

Východokresťanská „klopačka“ sa podľa mienky väčšiny autorov (ich názory zhromaždil do samostatnej monografie rumunský profesor Daniel Benga) vyvinula zo skutočného klopania – zo signálu, ktorý si dávali prví kresťania na dvere svojich domov, aby sa vzájomne varovali pred nebezpečenstvom. Keďže priamych

dôkazov, ktoré by túto hypotézu potvrdili, žiaľ niet, synovia a dcéry Východu vyvinuli nemenej zaujímavú alegorickú interpretáciu – údery na klepadlo vraj znamenajú pokorné Kristovo klopanie na dvere nášho srdca. *Cor hominum* má rovnako biť pre Pána a mysticky sa zjednotiť s dreveným nárekom ohlasovateľa blahozvesti.

Poznáme niekoľko druhov liturgického klepadla. *Toaca fixă* (pevná) voľne visí na kovových reťaziach v plenéri (najčastejšie sa nachádza v samostatnom prístrešku na to určenom alebo vo zvonici, kde sa „delí o slovo“ spolu so zvonmi). *Toaca portabilă, mobilă* (prenosná) sa drží v ľavej ruke. Na prenosnom klepadle hráme jedným kladivkom pravou rukou, na fixnom sa zvuk vyludzuje oboma rukami.

Iné členenie zohľadňuje použitý materiál. Klepadlá ukuté zo železa (*toacă de fier*) a mosadze majú v porovnaní s ich drevenými „kolegami“ nápaditejší vzhľad. Nájdú sa monastiere, ktoré sa môžu pochváliť „klopačkami“ v tvare holubice. Ich symbolika nepotrebuje komentár...

Na monastierske klopačky sa dostali aj cisárske symboly.

Zdroj: Miehs / ro.wikipedia.org

Hlas kovových klepadiel sa ozýva predovšetkým na veľké sviatky (Pascha). Na niektorých miestach býva dobrým zvykom rozozvučať ich počas mariánskeho hymnu *Axion* („Čestnejšia si ako cherubíni...“), ktorý patrí ku klenotom Chrysostomovej liturgie. *Toacă* má ešte jedno spojenie s Pannou Máriou. Viaže sa k nej ústna tradícia, podľa ktorej Bohorodička uspávala sladkého Syna hrou na primitívne klepadlo.

Ján Scotus Eriguena učil, že hudba je harmóniou všetkých vecí, ktoré sú v pohybe. Údery klopačky rozrezávajú ustavične plynúci čas na chvíle zasvätené Všemohúcemu. Sú akýmiś nožom temporálnej delimitácie, prostredníctvom ktorého mnísi porciujú a počítajú čas vyhradený na modlitbu oficiu.

Poznajú ho aj katolíci

V klopaní na tento nástroj s rozsahom v intervale kvarty až kvinty sa vyžívali najmä deti. Vždy si prídu na svoje v eparchiálnych súťažiach v hre na *toacu*, ktoré nenásilne rozvíjajú ich rytmické cítenie – bez toho, aby boli vystavené toxickému vplyvu metalu, technu a ďalších hudobných pascí na myši...

Rumunská Wikipédia upresňuje, že byzantské monastierske „klopačky“ majú domov aj v gréckokatolíckych svätyniach (*în lăcașurile de cult greco-catolice*) Balkánu, ktorých je však ako šafranu... Na druhej strane, „spievajúce drievka“ nie sú bežným javom v každom kúte pravoslávneho sveta. Rusko ich nepozná. Môžu za to reformy Petra Veľkého, ktorý si prial okcidentalizovať miestne pravoslávie. (Podľa možnosti dokonale.) Archaický nástroj, akým orientálne klepadlo nesporne je, v Rusku definitívne vytlačili z užívania

zvony, ktoré si získali srdcia nás vďaka podstatne širšiemu diapazónu hudobných výrazových možností.

Vedeli ste, že v dobách ratifikácie Ferraro-florentskej únie bolo v Konštantínopole päťkrát viac liturgických klepadiel než zvonov? Nebolo to vecou módy. V hre – ak je vôbec prípustné nazvať to tak – bola kontinuita s najstaršou skúsenosťou Cirkvi.

Toacä a zvony si pamätajú kalváriu balkánskych kresťanov.

Zdroj: Marcos56 / commons.wikimedia.org

Carihrad sa triasol, aby nestratil pravdivú alebo zdanlivú kontinuitu s patristickou dobou, o ktorej vydal svedectvo napríklad Iohannes Moschus. Tento byzantský mních z 5. storočia, ktorý zomrel v Ríme, píše, že klerici pravidelne „bili na drevo“. To z neho robí jedného z najstarších autorov referujúcich o existencii rituálneho klepadla vo východnom monastickom prostredí.

Je to prekvapivé, ale dejiny byzantských klepadiel nenechali chladnými ani rímskych katolíkov v jurisdikcii balkánskych diecéz. Latinský biskup Marcus Bandinus, ktorý sa v polovici 17. storočia staral o veriacich západného obradu v diecéze Bacău, spomína zvyk orthodoxných mníchov udierať na drevenú dosku s latinským názvom *crepitaculum*.

Istý učený pravoslávny kňaz presviedčal katolíckeho biskupa, že diabol túžil Noemovi prekaziť prácu na arche, preto vzal na seba podobu drevokazného hmyzu. Starozákonný patriarcha však vyzýval Ducha Svätého, a ten mu vnukol myšlienku, že démona porazí tajomnou hrou na jednu z dosák budúceho plavidla.

Tak sa aj stalo. Len čo Noe spustil drevenú kantilénu, poškodené trámy korábu sa zázračne spojili. Podľa ľudových predstáv bola Noemova „zázračná doska“ predobrazom nosného brvna z Kristovho kríža. Rozprávanie o klepadle z Noemovej archy však Bandinus považoval za ľudovú fabuláciu.

Nemenej pozoruhodná je miniatúra z byzantského rukopisu z 13. storočia, ktorá zobrazuje kňaza Themela, ako svojím simandronom (klepadlom) odháňa útok rozzúrených Arabov. Je to jeden z mála príkladov, kedy sa nevinný liturgický nástroj zmenil na skutočnú zbraň. A to v rukách kňaza, ktorý bránil Kristovu vieru pred expanziou – ako by povedal Bulhar Dičev – krvavého polmesiaca.

Od Baskov po Banskú Štiavnicu

Txalaparta. Čo to asi bude? Pokiaľ tipujete, že to má niečo spoločné s Byzanciou a klepadlom, ste na správnej stope. Baskovia sú na svoj hudobný nástroj s krkolomným názvom *txalaparta* veľmi hrdí. Podľa miestnej legendy vznikol z drevenej laty, ktorá sa používala pri varení omamného jablčného nápoja *sagardo*

. Len čo niekto z miestnych zistil, že doska sa dá využiť aj inak, stalo sa z nej ľudové klepadlo, ktoré nechýbalo na zábavách, ani na pohreboch.

Baskická *txalaparta* sa od svojho vzdialeného byzantského príbuzného líši profánnym kontextom.

Balkánskemu kresťanovi by ani vo sne nenapadlo siahnuť po *toace* pri výrobe alkoholického nápoja, keďže spomínaný liturgický nástroj sa posväcuje podobne, ako na Západe organ.

Úvahy, že východné klepadlo preniklo do Hispánie s potulnými byzantskými mníchmi, prípadne s expanziou moslimských Maurov, nie sú nosením dreva do lesa. Variácie rôznych klepadiel by sme pri troche snahy našli v pastierskych kultúrach všetkých indoeurópskych národov, ba aj v tieni Sfingy. Dážď rytmov a zvukov tancujúci na drevenej doske je možno starý ako ľudstvo samo.

Kňaz vo felóne (vľavo) tasí svoje klepadlo proti po zuby ozbrojenému nepriateľovi. Byzantská miniatúra z 13. storočia.

Zdroj: commons.wikimedia.org

Aj taký primordiálny nástroj, akým je „obyčajné“ klepadielko, dokázalo ovplyvniť interreligiózne vzťahy vyznávačov Krista a Mohameda. Islamský učenec 8. storočia Abu Jusuf spomína, že kresťania pod vládou Koránu nesmeli verejne hrať na svoj *naqus* (arabské pomenovanie dreveného bicieho nástroja), pretože rušili moslimov pri ich rituáloch. (Hlavne, že muezín z mešity nerušil nikoho...) Hlasná hra na *naqus* bola klasifikovaná ako porušenie zákona, ktorý sa s kresťanmi nijako nemaznal.

O niečo neskôr sa židovský učenec Daniel al-Kumisi žijúci na konci 10. storočia sťažoval, že adorátori svätého kríža v Jeruzaleme udierajú na svoj *naqus* s horlivosťou, ktorá nepriateľom Evanjelia nebola po chuti.

Pokiaľ ste zatúžili vidieť byzantskú *toacu* naživo – a nebodaj si na nej aj zahrať, cestu na Balkán si môžete ušetriť. Hodrušská banícka klopačka na prvý pohľad vyzerá ako klon dreveného idiofónu typického pre grécke, srbské i rumunské mnišské oázy. Hudobné nástroje blízke klopačke boli súčasťou rímsko-byzantského signalizačného systému, bez ktorého by novoveké technické myslenie nebolo tým, čím je.

In cantico ligni – v piesni dreva – splynula Boethiova triáda *musicae mundanae* (echo univerza a krásy stvoreného sveta v póroch drevenej klopačky), *humanae* (periodické údery ľudského srdca) a samozrejme, *instrumentalis* (božský pohyb a tón ovládaný ľudskou rukou *ad magnificandum Dominum*).

URL adresa článku: <https://christianitas.sk/archa-aj-zbran-pribeh-byzantskeho-hudobneho-nastroja/>